

विनय मिरासे 'अशांत' यांच्या कवितेतील सामाजिक जाणवा

डॉ. बालकृष्ण सरकटे

विनय मिरासे 'अशांत' यांनी बालगीते, कथा, कविता आणि कादंबरी इत्यादी साहित्याची निर्मिती केली आहे. कविता हा साहित्य दालनाचा दर्शनीभाग आहे, असे म्हटल्यास ते फारसे अनुचित होणार नाही. एखाद्या साहित्यिकाने साहित्याचा अमूक एक भाग चांगला हाताळला म्हणून तो साहित्यिक श्रेष्ठ असे जरी नसले तरी कवितेच्या प्रांतात यशस्वी मुशाफिरी करणाऱ्या साहित्यिकाला जनमान्यता लाभते. साहित्याचे इतर प्रांत पादाक्रांत करणे हे त्या साहित्यिकाच्या प्रतिभेची आभुषणे ठरू शकतात. त्यामुळेच कविते सोबतच सर्व साहित्य क्षेत्रात यशस्वी लेखन करणारे साहित्यिक रसिकांच्या आदरास पात्र ठरतात.

राम गणेश गडकरी, वि.वा.शिरवाडकर, पु.ल.देशपांडे, श्रीपाद कृष्ण कोल्हटकर, अलिकडच्या काळातील बाबाराव मुसळे, सदानंद देशमुख ही नावे या दृष्टिने उल्लेखनीय आहेत. याच परंपरेतील एक सर्वांत अलिकडील नाव म्हणजे विनय मिरासे 'अशांत' हे होय. कथा, कविता, बालवाङ्मय, गझल, एकांकिका, वैचारिक लेख आणि समीक्षा या साहित्यातल्या बहुविध प्रांतात विनय मिरासे 'अशांत' यांनी केलेली लेखन कामगिरी ही दखलपात्र तर आहेच त्यात त्यांच्या तीव्र सामाजिक जाणवा प्रकर्षाने प्रतिबिंबित झाल्या आहेत. सकस जीवनानुभूती, निकोप समाज जीवनाच्या अपेक्षा आणि यथायोग्य मानवीयता आणि परिवर्तनानुगामी लेखनशैली ही सर्व उत्तम वाङ्मयाची लक्षणे मिरासे यांच्या लेखनात परिपूर्ण आलेली असतांना या अस्सल लेखकाची मराठी साहित्यविश्वाने घ्यावी तशी दखल घेतल्याचे दिसून येत नाही. त्यामुळेच हा लेखक, कलावंत फारसा प्रकाशझोतात आला नाही. त्यामुळे त्यांच्या कवितेतील तीव्र सामाजिक जाणव शोधून त्या समाजासमोर मांडणे हा हया शोधनिबंधाचा मुख्य हेतू आहे.

एखाद्या साहित्यकृतीचे मूल्यमापन करताना त्या संपूर्ण पुस्तकाच्या वाचनानंतर तटस्थ रसिक वाचकाच्या मनावर झालेला एकूण भावनिक प्रभाव, समग्र वैचारिक निष्कर्ष, त्याच्या डोळ्यांसमोर उभे राहणारे समाज चित्र आणि लेखकाच्या त्या लेखनामुळे त्या रसिक वाचकाच्या मनावर पडलेली विशिष्ट सामाजिक जाणवेची छाप या मुद्यांच्या आधारे तिचे श्रेष्ठत्व ठरविता येते. कधी कधी त्या साहित्यकृतीच्या शीर्षकावरूनही वरील वाङ्मयीन निकषाची पुसटशी कल्पना येवू शकते.

कवी विनय मिरासे 'अशांत' यांच्या आजपर्यंत प्रकाशित झालेल्या १४ साहित्यकृतींची शीर्षके वाचली तरी या मुद्याची उकल होवू शकते. 'गिरेमान', 'षड्यंत्र', 'देहफुल', 'पटवून जगाला माझे', 'इखा संगे जगलो मी', 'इतके जगून कळले', त्यांच्या साहित्य कलाकृतीची शीर्षके त्यांच्या तीव्र सामाजिक जाणवांची आणि त्यांच्या कठोर जीवनानुभवाचर प्रचिती देतात. लेखकाला लिहिण्याला भाग पाडणारी आणि लेखनीतून बोलके करणारी समाजानुभूती ही बहुधा त्यांच्या शीर्षकातूनच अभिव्यक्त होत असते. त्यामुळेच सकस लेखकांच्या वाङ्मयीनकृती हया त्या त्या काळातील समाजस्थितीवरून निदर्शनास येतात. 'एकच प्याला' ही गडकऱ्यांची अजरामर नाट्यकृती किंवा 'पण लक्षात कोण घेतो' ही हरिभाऊ आपटेची कादंबरी, 'धग' ही उध्दव शेळके यांची कादंबरी किंवा 'बारोमास', 'हल्या हल्या दुध दे' देशमुख आणि मुसळे यांच्या साहित्यकृती हया अशाच समाजस्थिती दर्शक असून त्या तेवढ्याच कालदर्शक आहेत.

कवी विनय मिरासे यांच्या एकूण साहित्यातील फक्त काव्य या वाङ्मय प्रकाराचा संशोधनात्मक अभ्यास करून त्याबद्दलचे निष्कर्ष काढणे हा या संशोधन लेखाचा मर्यादित हेतू असल्यामुळे त्यांच्या कथा वैचारिक लेख व समीक्षणात्मक लेख यांचा विचार येथे अभिप्रेत नाही तशीही त्यांच्या लेखनाची सुरुवात कवितेने झाल्यामुळे त्यांच्या कविता या वाङ्मय प्रकाराला पाश्चान्य दिले आहे. त्यांच्या पहिल्या काव्यसंग्रहाचे नाव 'प्राणधून' हे असे आहे. या संग्रहातील याच शीर्षकाच्या एका कवितेत ते म्हणतात,

“ही प्राणधून केव्हा अगदी असहय होते,

ते ताट वाढलेले कुठला पदार्थ नाही”

जगाला एखाद्याचं जीवन सुखी संपन्न दिसावं परंतु प्रत्यक्षात त्याच्या जीवनात व्यथांचा कल्लोळ उपेक्षांचा हैदोस आणि अन्यायाचा अतिरेक असावा ही विसंगती ज्याच्या वाटयाला येते अशा काही समाजपीडित लोकांपैकी विनय मिरासे एक असावेत म्हणूनच ताट वाढलेले आहे (म्हणजे तसे लोकांना दिसते) पण ताटात मात्र काहीच नाही ही विसंगती ते बोलून दाखवतात.

'जळणाऱ्याला विस्तव कळतो' या गझलकार नितीन देशमुखांच्या ओळीप्रमाणे जो भोगतो त्यालाच हे असं भिडणारं लिहिता येते. दुःख, दर्द, वेदना उसन्या घेवून साहित्याचं घर सजवता येत

नाही. दुःख वाटयाला आलं पाहिजे किंवा निदान आपण तरी दुःखाच्या वाटयाला गेलं पाहिजे हे दुःखाच्या वाटयाला जाणं म्हणजेच इतरांचे दुःख समजून घेऊन वाटून घेणे त्या दुःखाशी समरस होऊन ते दुःख आपल्या परिने हलके करण्याचा प्रयत्न करणे. लेखकाजवळ सहानुभूती तर हवी असतेच त्याही पलिकडे जाऊन परप्रत्यय हवा असतो. या परप्रत्ययातून लेखक समाजजीवनाचे वास्तव चित्रण करित असतो. उपेक्षितांचा वंचितांच्या व्यथा वेदनांना वाचा फोडित असतो आणि अन्यायग्रस्तासाठी न्याय मागत असतो. मानवतेचे हक्क ज्यांचे हिरावून घेतले असतात. अशा लोकांच्या मानवतेच्या हक्कासाठी आपली लेखनी झिजवत असतो. म.फुले, डॉ.आंबेडकर, अण्णा भाऊ साठे आणि इतर अशाच लोकांच्या लेखण्या यासाठीच झिजल्या, त्यांनी ललित लेखन केले नसेल पण पुढील तमाम लेखकांना दिशा दाखवण्याचे काम या महान लेखकांनी केले. मिरासेंचा लेखक म्हणून असलेला पिंड हा परप्रत्ययानुगामी असा आहे. मिरासे आपल्या एकूणच कवितेतून स्वतः भोगलेल्या दुःखाबद्दल बोलतात नाही असे नाही परंतु त्याही पेशा ते समाजाच्या दुःखाबद्दल अधिक पोटतिडकीने बोलतात.

समाजाबद्दलच्या त्यांच्या तीव्रतम जाणवा व्यक्त करणाऱ्या किततीरी काव्यओळी सांगता येतील. 'प्राणधून' या त्यांच्या काव्यसंग्रहातील 'दिवाळी' या शीर्षकाच्या कवितेत कवी विनय मिरासे म्हणतात.

**‘ही कोणती दिवाळी, सारे भकासलेले
बाहेर चकचकीत अन्, आतून नासलेले**

भारतीय समाजाची दुभंगलेली अवस्था किंवा भारतीय समाज व्यवस्थेचा वास्तव चेहरा यातून दाखवला आहे. आज समाजात प्रत्येक जन स्वतःची टिमटिमी वाजवतो मीच मोठा म्हणून जो तो मिरवतो. या मिरविण्याच्या प्रवृत्तीमुळेच भारतीय समाज पाहिजे तसा विकास करू शकला नाही. हे वास्तव मिरासेंनी अत्यंत परखड शब्दात मांडले आहे. समाजातील सत्य मांडण्याचे धारिष्ट्य करणारा कवी समाजाप्रती असलेल्या आत्यंतिक जिद्दाळयाशिवाय असे बोलू शकत नाही. समाजात असलेल्या दुःखाचा गवगवा सारेच करतात. मात्र त्या दुःखाची तीव्रता आपल्या शब्दातून नेमकेपणाने टिपली आहे ती विनय मिरासे यांनी,

‘जगण्यामधून कित्तीक दुःखे वजा करावे ?

आकाश फाटले का शिवणारा हात आहे ?’

दुःखाची व्यापकता नेमक्या शब्दात मांडणाऱ्या हवा कवीला सामाजिक दुःखाच्या तीव्र जाणिवेशिवाय हे शक्य झालेच नसते. वास्तविक दुःख, व्यथा, वेदना ह्या मानवी आयुष्यात

प्रत्येकाच्याच वाटयाला थोड्या थोड्या येत असतात. भरल्या पोटाची माणसेही दुःख दुःख म्हणून कण्हत कुंथत असतात. पण पोटच भरण्याची कुणाला सोय नसेल तर त्याने आपले दुःख कुणाला आणि कसे सांगावे. हे दुःख ज्याचे त्यालाच कळो जाणे, पण मिरासेंची तीव्र सामाजिक जाणीव याही दुःखाचा वेध घेते आणि अशा दुःखाला नुसते मांडून ते थांबत नाहीत तर उपरोधिकपणे ते त्यावर हल्लाही करतात.

**‘मोजुनि हे घास खावे लागती इथल्या पिलांना,
हया पिलांसाठीच भूमी ही बघा कंगाल झाली.’**

अशा शब्दात ते ह्या मानवी दुःखाचे यथोचित चित्र रेखाटतात. ‘अग्नीकुंभ’ हा विनय मिरासे यांचा दुसरा गाजलेला काव्यसंग्रह त्यातील ‘अद्याप’ या शीर्षकाच्या एका गझलमध्ये ते लिहितात,

**‘मी फक्त माणसाला अद्याप भीत आहे
माणूस रक्त माझे अद्याप पीत आहे.’**

माणसाच्या सभ्यपणाच्या बुरख्याआड लपलेल्या क्रूर व भेसूर चेहऱ्याचा पर्दाफाश करणारे विनय मिरासे हे केवळ एवढेच करून थांबत नाहीत तर ढोंगी—दांभिक व दुटप्पी माणसांच्या जगात नव्या पिढीने कसे जगावे ह्याचाही सल्ला ते देतात.

**‘शोकू नकोस वेड्या प्राणासवे स्वतःला
पाणी महाविषारी इथल्या नदीत आहे.’**

समाज कसा आहे हे सांगून कवी थांबत असले तर ते त्याचे कार्य अपूर्ण असू शकते या समाजास्थितीत तगायचे असल्यास माणसाने काय करावे हे जर कवी सांगत असेल आणि त्यासोबत ही परिस्थिती बदलण्याचा मूलमंत्र देत असेल तर ते कवीचे पूर्ण कार्य असते. हे पूर्ण कार्य करणाऱ्या कवींमध्ये विनय मिरासे येतात.

मिरासेंना समाजातल्या दुःखाची जेवढी तीव्र जाणीव आहे. तेवढाच त्यांना समाजातील अन्याय अत्याचाराबद्दल तीव्र संताप आहे. हा त्यांचा संताप कधी कधी मग शब्दांची मर्यादा ओलांडून बाहेर येतो. संतापाने काम बिघडते असं बहुधा मानल्या जाते. ते काही अंशी खरंही असतं पण संतापाने समुहाच्या मनातील सुप्त असंतोष जागाही करता येत असतो. तानाजी मालुसरे पडल्यावर भीतीने पळून जाणाऱ्या मराठे सैनिकांना सूर्याजीने प्रेमाने चुचकारले असते तर ते लढायला तयार झालेच असते हे निश्चित सांगता येत नाही. पण सूर्याजीच्या कठोर अन् संताप युक्त शब्दांनी त्यांच्यातला मरत चाललेला सैनिक जागा झाला. आणि ते शत्रुवर तुटून पडले. कवितेतील किंवा साहित्यातील संतापही हेच काम करतो. संतापाने अन्य काही नाही तरी माणसांची मने पेटविता येतात आणि पेटलेली मनेच समाजास्थितीला बदलवू शकतात. परिस्थिती बदलण्याचे सामर्थ्य

हे जसे षंड मनात नसते ते तसे ते थंड मनातही नसते. हे विनय मिरासे यांच्या अनेक कवितातून त्यांच्या मनाचा हा पेटलेपणा दिसतो. समाजातील अन्यायाबाद्दलची तीव्र चिड त्यांच्या अनेक कवितातून व्यक्त होते ही अशीच कविता समाजातील क्रांतीला पोषक वातावरण निर्माण करते.

“रावणाचे दहन, वाजूनी गाजूनी !

मोकळा माणूस दाहण्यासारखा”

हया ओळीतून दुष्ट प्रवृत्तीच्या नीच वृत्तीच्या माणसाचे दहन व्हायला पाहिजे हा क्रांतीचा भाव कवीने व्यक्त केला आहे.

खरा साहित्यिक हा अखिल मानवतेवर प्रेम करणारा असतो. माणसाला माणसासारखे जगता यावे व त्याला माणूसपणाचे सर्व हक्क मिळावे ही त्याची भूमिका असते. त्यामुळेच करूणा आणि क्रांती व त्यातून निर्माण होणारी शांती ही खऱ्या साहित्याची बैठक असते. मिरासेच्या संपूर्ण कवितेला या बैठकीचे अधिष्ठान आहे. त्यामुळेच ते या देशातल्या कोवळ्या व तारूण्यात पदार्पण करणाऱ्या लेकरांच्या अवस्थेने हळहळतात.

“देश नाही अता पाहण्यासारखा

पाखरांनी इथे राहण्यासारखा”

असे मत आपल्या एका कवितेत म्हणतात. या ओळीत त्यांनी पाखरांची घेतलेली बाजू म्हणजे कवीची करूणा होय. असा करूणेने व्याप्त असलेला माणूस जगाला जरी वरून सुखी वाटत असला तरी तसा तो नसतो. त्यामुळेच मिरासे आपल्या एका ओळीत म्हणतात ते खरे वाटते.

“पाहण्याला जरी मी सुखी वाटतो,

हाय! झोपून काटयांवरही आज मी”

प्रत्येक अस्सल कलावंत प्रत्येक खरा साहित्यिक हा असाच काटयावर झोपलेला असतो. कारण काटयावर झोपलेल्या माणसालाच इतरांच्या काटयांचे टोचणे समजू शकते. यालाच परदुःख गमन किंवा परकाया प्रवेश असेही म्हणतात. हा परकाया प्रवेश या कवीच्या कवितेचा मोठा लक्षणीय गुण आहे. त्यांच्या परकाया प्रवेशाची असंख्य उदाहरणे येथे देता येतील. परंतु स्थळा अभावी तो मोह आवरतो.

साहित्याच्या अनेक निकषांपैकी साहित्याने केलेला दांभिकतेचा पदार्फाश हा त्याचा लक्षणीय निकष असतो. मानवतेचा चेहरा मानवतेचे मुखवटे लावून वावरणारे अमानवी वृत्तीचे लोक समाजाच्या डोळ्यांत रात्रंदिवस धुळ फेकत असतात. अशा माणसांमुळेच समाज अधोगतीकडे जात आहे. समाजाची अधोगती थांबावी म्हणून आपली लेखणी झिजणाऱ्यांपैकी विनय मिरासे हे एक साहित्यिक आहेत. खरा साहित्यिक हा आपल्या साहित्यातून समाजाची सुधारणा करीत

असतो. याचा प्रत्यय देणाऱ्या विनय मिरासे यांच्या ओळी लक्षवेधी आहेत.

ग्रंथ पुजुनि, आशय सारा लाथेखाली घेति

अंध असुनि स्वतः बेटे अंधळ्यास खिजविली

मानवतेचा व परिपूर्ण सुखी-समृद्ध व संपन्न जीवनशैलीचा श्वास बाळगणारा हा कवी जगाच्या स्थीतीवादी प्रवृत्तीने कधी कधी हताशही होतो. या हताशपणाला निराशावादी मात्र म्हणता येत नाही. खूप चालल्यानंतरही गाव टप्यात दिसत नसल्याने चालणाऱ्याने सोडलेल्या सुस्कान्या सारखा तो हताशपणा आहे. चालणाऱ्या वाट सोडली तर तो निराशावाद किंवा पलायनवाद झाला. मिरासे अशा पलायनवादाच्या वाटयालाही जात नाही. त्यामुळेच-

‘बदलण्या जगाला थोडे संपूनी कैक गेलेत.

जग रूळल्या मार्गावरुनि हटले न मुळी काहीही

पटवून जगाला माझे पटले न मुळी काहीही

सत्याचे चेक हे माझे वटले न मुळी काही

हया त्यांच्या ओळी मनाला भिडतात. माणुसकीची व पर्यायाने राष्ट्राची होणारी दुरावस्था त्यांना पाहवल्या जात नाही. समाज स्थितीचे प्रतिबिंब त्यांच्या मनात तात्काळ उमटते. खऱ्या कलावंताचे हे लक्षण असते. तो कलावंत समाजापासून अलिप्त राहू शकत नाही. समाजस्थितीशी एकरूपता हेच त्याच्या जीवनाचे गमक असते. जमिनीवरची धुळ केवळ मातीचा सन्मान करायचा म्हणून आपल्या अंगावर घेणाऱ्या रविंद्रनाथ टागोरांसारखे त्यांचे मन संवेदनक्षम आहे. विपरित परिस्थितीत तुटून न पडण्याइतके ते खंबीर आहेत. खरा साहित्यिक हा आपल्या साहित्यातून लोकांचे मनोबल वाढवतो. तो त्याच्या याच गुणामुळे साहित्यातून लढवय्ये माणसे उभी करतील. अण्णा भाऊ साठे, बाबुराव बागुल, मनोहर तल्हार, उध्दव शेळके यांच्या कथा कादंबऱ्यातील पात्रे ही अशीच विपरित परिस्थितीशी झुंज देत असलेली दिसतात. मिरासेंचे या बाबतीत थोडे वेगळेपण आहे. त्यांचे पात्रे तर लढवय्ये आहेतच पण ते स्वतः अशा लढवय्येपणाचे प्रतीक आहेत.

उन्हाने जळाले मनि थेंब सारे, तरि मी मनाचा महापूर झालो

किंवा

वारे उगाच मजला देतात हाक बेटे, त्यांना कवेत घ्यायला

ढळलो अजून नाही.

हया ओळी त्याची साक्ष देतात.

अशाप्रकारे एकूणच विनय मिरासे ‘अशांत’ यांच्या कवितेचा बाज हा कठोर वास्तव दर्शनाचा तीव्र संघर्षमयतेचा, अपार कारूण्यजनकतेचा आणि प्रखर लढवय्येपणाचा आहे. ही कविता

जनसामान्यांचे दुःख उजागर करणारी एक क्रांती सन्मुख कविता आहे.

निष्कर्ष :

१. मिरासेची कविता सामान्य माणसाच्या दुःखाशी समरस होते.
२. मिरासेची कविता अन्यायग्रस्तांना न्याय मिळवून देते.
३. मिरासेच्या कवितेत समाजाच्या दुभंगलेल्या स्थितीचे चित्रण आहे.
४. मिरासेची कविता लढावू आहे.
५. विनय मिरासे 'अशांत' यांची कविता आशावादी आहे.
६. करूणा, क्रांती व शांती ही मिरासेच्या कवितेची सामर्थ्य स्थळे आहेत.
७. मिरासेच्या कवितेत प्रखर वास्तवता दिसून येते.

संदर्भ :

१. विनय मिरासे 'अशांत', 'प्राण-धून' अंकुर प्रकाशन, कौलखेड, जि.अकोला, द्वितीय आवृत्ती फेब्रु.२००२.
२. विनय मिरासे 'अशांत', 'अग्निकुंभ' मराठी जनसाहित्य परिषद, गणेश कॉलनी, अमरावती, प्र.आ.२ आक्टो. २०००.
३. विनय मिरासे 'अशांत', 'देहफुल' ज्ञान प्रकाशन, सदाशिव पेठ, पुणे, प्र.आ.२४ आक्टो. २०१२.
४. विनय मिरासे 'अशांत', 'पटवून जगाला माझे ....' संवेदना प्रकाशन, नागपूर, प्र.आ.१२ एप्रिल २०१३.
५. विनय मिरासे 'अशांत' 'धूळवेर' पाणिनी (मासिक) जानेवारी २०२० प्रकाशक : श्वेता चव्हाण, हायलँड पार्क जवळ, ढोकाळी, ठाणे, पृ.२१.

